

TANZİMAT SONRASI ŞİİR ANLAYIŞI VE İSMAİL SAFÂ

*Sefa YÜCE**

ÖZET

İsmail Safâ, bir geçiş dönemi şairidir. Edebiyatta eskilik-yenilik tartışmalarında Recaizâde Ekrem'in tarafını tutar ve yeni şiir anlayışını benimser. Servet-i Fünûn topluluğuna katılır. Ekrem'in "Talim-i Edebiyat" eserinden etkilenerek edebiyatın temel sorunlarıyla ilgili teorik eserler yazar.

İsmail Safâ, şiir ve şiiriyeti iyi bilen, dile hakimiyeti ile dikkat çeken bir şairdir. Ayrıca onu diğer şairlerden ayıran bir niteliği de "millî dil" kavramını öne çıkarmasıdır. İlimsiz sanat olamayacağını düşünen şair, edebiyat ilminin gerekliliğini savunarak bu konuda genç şairlere örnek olur.

Bu çalışmada, İsmail Safâ'nın eserlerinden hareketle edebiyatın teorik sorunları ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Safâ, edebiyat ilmi, edebî eser, nazım, şiir ve şiiriyet, estetik, manzume, üslûp.

POETRY AFTER TANZİMAT AND ISMAİL SAFÂ

ABSTRACT

İsmail Safâ was a poet of a transitional period. He was praised by Muallim Naci and he attracted the attention of his peers. In the discussion of antiquity-innovation, he took Ekrem's stand and adopts new approach in poetry. He participated to Servet-i Fünûn (Wealth of Sciences) Community. He took Ekrem's "Talim-i Edebiyat" (Instruction of Literature) production as a model. He wrote theoretical productions regarding main problems of literature.

İsmail Safâ was a poet who knew poetry well and attracted attention with having command of the language. Also one of his characteristics separating him from other poets is to put forward the concept of "national language". Believing that art can not exist without science poet became a model to young poets in this case by defending the vitality of science of literature.

In this study, Literature's theoretical problems are tried to be assessed by addressing from the point of İsmail Safâ's productions.

Key Words: İsmail Safâ, science, of literature, Literary work, verse, poetry, aesthetics, poem, style.

* Dr., Gazi Üniversitesi TÖMER. El-mek: sefayuce@hotmail.com

Giriş

Sanatta terkip, şair ve yazarı diğer insanlardan farklı ve üstün kılan önemli bir meziyettir. Bu meziyet eserlerle ortaya çıktığında bir değer ve ürün biçiminde kendini göstermektedir. Böyle eserler, kendi dönemi ve devri içinde belirleyici rol oynayabilmekte ve ilgi merkezi olabilmektedir.

Edebiyat dünyasının önemli şahsiyetlerinden T.S.Eliot'un üzerinde önemle durduğu temel noktalardan biri de olan edebî eserde “güzel ve fayda”nın nasıl iç içe bulunduğu sorusudur. Sanat, bir seçme ve düzenleme işi olduğuna göre “güzel ve fayda”nın açığa çıkarılması için sağlam, tutarlı ve geçerli ölçütlerin uygulanması gerekir. Bu durum, bir edebî eserden pozitif bilimlerde olduğu gibi matematiksel bir sonuç çıkarmak anlamına gelmez.

Bir şair ve yazarı veya bir edebî eseri değerlendirirken söyleme bakarak bazı belirleyici tespitler yapılabilir; bu tespitlerde o dönemin zevk ve estetik anlayışını ortaya çıkarabiliriz. Prof. Dr. Şerif Aktaş'ın ifadesiyle bu durum “*İnsan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlanır ve dönemini farklı biçimlerde temsil eder. Çünkü o dönemin ürünüdür. Metnin ortaya konulduğu döneme hâkim zevk ve anlayış eserin yapı, tema ve anlatımında kendini hissettirir. (...) Sanat eserinin, bu arada şiirin, zaman içinde kazandığı yeni anlam ve değerler onun yorumuyla ilgilidir. Zihniyet, metnin yazıldığı veya söylendiği anda mevcut ve hâkim olan güçlerin birlikte oluşturduğu ama bunların hepsinden farklı bir zevk ve anlayıştır. Hiçbir tarih, sosyoloji, psikoloji ve benzeri kitap ve çalışma, eserde ve metinde olduğu gibi zihniyeti ortaya koyamaz*(Aktaş 2009:29).”

Dolayısıyla metnin yazıldığı dönemdeki bağlamı önem kazanır. Bu bağlamı yazıldığı dönem ve sonrasında uyandırdığı etkilerden yola çıkarak ele almak gerekmektedir. Bu bakış açısından yola çıkarak İsmail Safâ'nın sanat anlayışını ve eserlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Yaşadığı dönem “eski-yeni” tartışmalarında takındığı tutum ve tavır

İsmail Safâ (1867-1901), “Tanzimat Fermanı”nın ilanından yirmi sekiz yıl sonra doğan, devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili düzenleme ve istikrar arayışlarının sürdüğü bir ortamda, edebiyat âlemi içinde kendini göstermeye çalışan bir geçiş dönemi şairidir. Bir yandan gelenekten gelen klasik edebiyatın estetik zevk anlayışı ile yazan şair ve yazarlar ile diğer yandan Tanzimat'la birlikte yeni eğitim kurumlarından yetişen Batılı anlayış ve değer yargılarının temsilcisi olan gençlerin karşı karşıya geldiği, edebî münakaşaların boy gösterdiği, bir var olma mücadelesi ve gayretinin hüküm sürdüğü, bir nevi “**eskilik-yenilik**” mücadelesi diyebileceğimiz bir edebî ortam içinde kendini bulan İsmail Safa, yeni edebiyat anlayışına eğilim gösterir ve bu yeni anlayış doğrultusunda hareket edenlerin arasına katılır.

Türk edebiyatında “**eskilik-yenilik**” münakaşa ve mücadelelerinin en uzun olanı Recaiîde Mahmut Ekrem'le Muallim Naci arasında geçen ve gençlerin katılımıyla beraber geniş bir halka meydana getiren tartışmalardır:

“*Edebiyatta eskilik yenilik konusunda olduğu gibi şiirde de yeni yetişen gençleri olumlu eleştirilerle yönlendirmeye çalışan Ekrem, yeniliklere karşı oluşu yüzünden Muallim Naci'ye yönelttiği eleştirilerinde olumsuz ve serttir. Naci de ona karşı aynı tutumdadır. Aslında, divan şiirini savunmakla birlikte o da bu şiiri belirli kalıplar kullandığı, kimi yerde kaba söyleyişlere yer verdiği için eleştirir. Bununla birlikte Recaiîde Ekrem'e karşı eski edebiyatın savunuculuğunu yapmaktan da geri kalmaz. Aralarında tartışma başlamadan önce Ekrem, Naci'nin şiirlerini öğrencilerine okutmuş, hatta şiirlerine nazireler yazmıştır. Aralarındaki gerginliği artıran Naci'nin yeni yetişen gençlerin şiirlerini anlamsız bulmasına karşın, eski şiire uygun şiir yazan gençlerin şiirlerini, övgü dolu sözlerle Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanması olmuştur. İki değişik anlayışın çatışması şeklinde başlayan eleştiriler, giderek karşılıklı hakaretlere dönüşür. Naci ile başa*

Turkish Studies

çıkamayacağını anlayan Ekrem'in önce Namık Kemal'den, o da yeterli olmayınca hükümetten yardım istemesine kadar vardır (Önertoy 1980:182)".

Muallim Naci ve R.Mahmut Ekrem arasındaki bu münakaşalar, o dönem gençlerini de derinden etkileyerek gruplaşmalarına neden olmuştur. Muallim Naci'nin tarafını tutanlar arasında Şeyh Vasfi, Harputlu Hayri, Mehmet Emin Hümayi, Ali Ruhi, Halil Edib, Müstecabizâde İsmet, Mehmet Esad Andelib, Mehmet Celâl gibi şairleri sayabiliriz. İsmail Safâ, Nabizâde gibi bazı şair ve yazarlar da Ekrem'e ve Servet-i Fünûn topluluğuna yakın olmuşlar, edebî anlayışlarını benimsemişlerdir. Dönemin en belirleyici özelliği, gerek eskiyi gerekse yeniye savunan gençlerin hemen tamamına yakını Muallim Naci ve R.Mahmut Ekrem'den etkilenmiş olmalarıdır.

Bir şairin veya bir yazarın edebî kişiliğinin oluşumunda yetiştiği ortam, arkadaş çevresi, önemli rol oynamakta ve onun şahsiyetiyle bütünleşmektedir. İsmail Safâ da bulunduğu ortam itibarıyla Muallim Naci geleneği doğrultusunda yetişmiş, uzun süre onun etkisinde kalarak manzum eserler yazmıştır. Muallim Naci, kendisine yakın olan gençler arasında İsmâil Safâ'nın yetenekli bir şair olduğunu görmüş ve kendisine "**şair-i mâder-zâd**" (anadan doğma şair) unvanını vermiştir.

İsmail Safâ, klasik edebiyatı iyi bilen muhteva ve form yapısına hakim, ahenk unsurlarını ustalıkla kullanabilen bir şairdir. Bu özelliği sayesinde kısa zamanda tanınmış ve akranları arasında sıvrilerek öne çıkabilmiştir. Naci'nin ölümü ile beraber eskiyi savunanların otoritesinin sarsılması, R.Mahmut Ekrem'in Mekteb-i Mülkiyede verdiği edebiyat derslerinin gençler üzerinde önemli etki yapması, şairi "yeni edebiyatçılar"la birlikte olmaya yöneltmiştir. İsmail Safâ, Servet-i Fünûn'da yazı yazan gençleri yetenekli bulur ve onlarla beraber yazı yazmanın güçlüğü üzerinde durur:

"Servet-i Fünûn'da yazı yazmak benim için acize-i kalem için gittikçe güçleşiyor. Bu güçlüğün derecesini şimdi anlıyorum. Çünkü edebiyat ile az çok tevgil edenler için musâhabe-i edebiye ser levhası altına yazı yazmak kadar kolay şey olmazken deminden beri yazacak pek çok mütâalalar vârid-hatır olduğu halde bakınız daha üçüncü satırdayım. Bir zamanlar bu kürsü-i hitâbete çıkanlar o kadar talâkat, o kadar ihâte gösterdiler...Öyle nutuklar, öyle mütâalar irâd ettiler ki benim için artık yakın bir noktadan haftada bir kere o mütâaları dinleyip istidadım derecesinde istifade etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır (İsmail Safâ 1913:29)".

Servet-i Fünûn çevresinde toplanan gençler 1896 yılından sonra Türk edebiyatını "modernleştirme" çalışmalarında bütün engelleri aşarak yenileşmenin lokomotif gücü olmuşlardır.

Şairlik kudreti, şiir anlayışı ve şiiriyet yönü

Tanzimat sonrası tartışma konularından biri de şiirin ne olup olmadığı konusudur. Bu durum şairler arasında tartışmaları alevlendirmiş, ayrıca pek çok şair de gelenekçilerin direnişi karşısında şaşkınlık yaşamıştır. İsmail Safâ bu konuda şunları söylüyor.

"Birkaç senedir şiir hakkında sırası düştükçe söylemekte, vakit buldukça yazmakta olduğum fikr-i mahsûsuma dair bugün biraz daha izahatta bulunmak isterim: Şiir ile nazmı büsbütün ayrı gördüğüm için bir manzumeyi teşkil eden abiyâttan mısradan bazısına şiir, bazısına nazım diyorum. Şiiri kimse benim söylediğim gibi söylemedi, benim ayırdığım gibi ayırmadı. Bu telakki, bu tefrik-i indidir. Herkesin ihtisas ettiği meslekte kendine göre bir zevki, zevkine göre bir icâdı...Herkesin resûh-ı fikriyesine, muhâkeme-i akliyesine göre bir içtihadı vardır. İnsan yalnız okumakla kalmamalı, okunduğunu düşünmeli, düşündüğünü yazmalıdır. Erbâb-ı ihtisas âsar-ı sanatı ya taklit eder yahut tecdid. Bir eser-i icâd, bir fikir içtihad ya beğenilir makbul olur yahut tashih edilir, reddolunur. Bunun ikinci sureti bile faideden hali değildir. Hiç olmazsa insana bilmediğini bildirir (İsmail Safâ 1913:20)."

Turkish Studies

İsmail Safâ, şiir hakkında görüşlerini açıklarken iki temel kavramın altını çiziyor; bunlardan birincisi şiir, ikincisi nazım. Şaire göre, şiiri, nazımın yerine, nazmı, şiirin yerine kullanamayız. Tanzimat dönemi ile başlayan terim ve kavram tartışmaları R.M.Ekrem’le birlikte büyük bir ivme kazanır. Bu durum aynı zamanda geçmişin edebî anlayışını sorgulanmasına zemin hazırlar. Edebî anlayışta değişim ve dönüşümü sağlayacak “zihniyet” farkını ortaya koyar.

Şahsilik ve zevk farklılığının önemine işaret eden İsmail Safâ, şairi başkalarından ayıran belirleyici özelliğin üslûp ve eda olduğu görüşündedir. Ayrıca şiirin basit sözlerden arınması gerektiği üzerinde durur ve şiirle ilgili şu ölçütleri belirler:

“Bir söze şiir denilebilmek için yalnız mevzûn ve mukaffa olması kâfi değildir. Lâtif bir hayali, mülâyim bir teşbihi muntazaman bulunması şartıdır. Meziyeti yalnız vezinli, kafiyeli olmaktan ibaret bulunup da mâili-i avamın bile düşünmekten, söylemekten, aciz kalmayacakları kadar basit sözler nazımdan başka bir şey olamaz (İsmail Safâ 1913:20).”

“Talim-i Edebiyat”ta Recaizâde Ekrem, şiir, nazım ve üslûp gibi birçok temel kavramları ele alıp yani bir bakış açısıyla Batılı anlamda yorumlamıştı. “Talim-i Edebiyat” eserine bir nazariyat ve metodoloji bilgisi veren kitap gözüyle bakan yeni edebiyat taraftarı gençler, eserden önemli ölçüde yararlanmışlardır. İsmail Safâ da Ekrem Bey’in görüşlerinden önemli ölçüde istifade ettiğini açık bir dille anlatır:

“Her nazımın şiir olamayacağı iddiası birinci defa olarak kendi tarafımdan vuk’u bulmuyor. Şiirin daire-i şumûlüne bütün mahâsin-i kâinatı ihâte-i mertebesin de vüs’at veren pişvâyân-ı edibden üstad muhterem atıfeli Ekrem Bey Efendi Hazretleri’nin bu hakikati izah eyleyen pek çok sözlerine tesadüf olunur. Ma’mafih bendeniz de şerh edebilirim(...)Tahsilatımdan şu netice elbette istihraç buyrulur: Şiir, teşbih ve istiare olmadıkça-fesâhatle, belâgatle, bed’i ile, hikmetle, felsefe ile, tarih ile tecelli etmez. İlm-i beyân ki-mecaz ve envâ ile kinâye gibi tarik-i ifadeyi bildirir. Şiirin muhkî, şiirin lazım gayr-ı münfikidir. Diğer aksâm edib-i kelâmı ayniyetten kurtaramaz. Hayâl-i şiirin menba’ı sünûh ve sudûru, ilm-i beyan ise hayâlin düsturudur(...)Mademki adi teşbihli, adi istiareli beyitleri de şiir addediyorsak, o halde nazım ile şiiri böyle ayırmaya ne lüzum var? ‘Vezinli kafiyeli sözlerin hepsi, bunların farkı, değeri belagatları nisbetinde mütefâvit olur’ demek daha şumüllü bir tarif olmaz ? (İsmail Safâ 1897: 6-7).

İsmail Safâ’ya göre şiiri nazımdan ayıran en belirgin özellik şiirin sanatlı söyleyiş özelliği taşıması, güzel bir hayali canlandırması, ahenk unsurları bakımından kusursuz bir vasma sahip olmasıdır. Fakat bunun kolay bir iş olmadığını belirten şair, bir şiirden tat almanın kesin bir ölçütünü ortaya koymanın zorluğu üzerinde durarak şu hususları belirtir:

“Şiiri kendi nokta-i nazarıma göre tayin edebiliyorum. Bir eser-i edebînin şiir olup olmadığını yek-nazarda-kendi anlayışına göre fark ediyorum. Nokta-i nazarımı da pek çok izâhat ile yazdım. Lakin şiirde aradığım güzellik nedir? Hangi şiirlerini mütelziz ediyor? Bunu tayinden acizim! Evet fâsîh olmalı, belîğ olmalı. Ona şüphe yok. Fesâhatı anlıyoruz. Söz belîğ olmak için de ‘rûha nüfuz etmeli, kalbde bir tesir, bir heyecan husûle getirmeli’ diyoruz. Şerâiti ve erkânını görüyoruz. Halbuki o nüfuz, o tesir doğrudan doğruya rûha taalluk ettiği için olmalı ki yine hakkıyla olunamıyor. Doğrusu bunda mütehayyirim (İsmail Safâ 1913:124).”

İsmail Safâ kafiyenin önemini vurgulayarak kafiyenin göz için değil, kulak için olması gerektiğini belirtir. Bu anlayış, Türk edebiyatına R.M.Ekrem’le girmiş “eskilik-yenilik” tartışmalarının düğüm noktası olmuştur. İsmail Safâ, kafiye ile ilgili şu bilgileri veriyor:

“Kafiye nedir? Bir kere şunu tayin edelim: Kafiye iki veya müteaddid mısraın sonunda gelen mevzuu muhtelif kelimelerde aynı savtın mütanâsiben tekrarıdır. Savtın âlet-i takdiri ise göz

Turkish Studies

değil kulaktır. Kafiye'nin bâsire ile değil, münhasıran sâmi'a ile takdir olunmasına göre kelimâtın tevâfuk-ı imlâsı asla nazar-ı itibâra alınmamak, esvâtının muvâfakatı gûş-ı dikkate alınmalıdır; almış-kalmış kafiyesini gördükten sonra!

Alıyor-kalıyor

Alacak-kalacak

Alır-kalır

Aldı-kaldı

Kafiyelerini görmekten memnun kalmaz, sıkılır. Bir de bilmem dikkat edilmiş midir? Bir beyitte kelimât-ı ahîrenin tevâfuk-ı esvâtı ne kadar hoş giderse birbirini takib eden birkaç beyit kafiyelerinin yek-diğere nisbetle ihtilâf-ı ahengi de o kadar hoş gider.(...)Evet , bir büyük şair kafiye'li fakat vezinsiz yahut vezinli de kafiyesiz veyahut hem vezinsiz hem kafiyesiz şeyler yazar, şiir olur. Sonra ben sanâyi-i bedî'inin kâfesini bir beyte toplar, nihayetini nâ-kûfte, nâ-şenide, nâ-nevşite bir kafiye-i mukayyede ile bağlarım da yine hayfâ ki...Evet hayfâ ki şiir söylemiş olmam (İsmail Safâ 1913:18-19)."

Görülüyor ki, "Garip" akımından çok önce de vezinsiz ve kafiyesiz şiir yazılabileceği düşüncesi gündeme gelmiş, fakat gerekli ilgiyi bulamadığından bu düşünce hayata geçirilememiştir. İsmail Safâ, bu fikirleri gündeme getirmekle birlikte vezinsiz ve kafiyesiz şiirin olamayacağı inancını tartışmaya devam eder. Ayrıca sanatçının tanımını üzerinde durur. Ona göre iyi bir sanatçıda "istidat ve deha" gibi ayırt edici birtakım temel meziyetlerin bulunması gerekir:

"Hünerver, sâir, mesleklerdeki ebnâyı cinsinden hassas yaratılan ve mensub olduğu şiir veya mûsiki veyahut resim, heykeltraşlık, mimarlık, sanatıyla kendi teessürât-ı kalbiyyesinin aynını başkasında husûle getiren adamdır(...)Hünerver olacak adamın her şeyden evvel muhtaç olduğu şey (istidad)dır. Pek büyük, pek değerli bir mevhibe-i fitrat olan bu istidadı nasıl taniyacağız? İstidad: Bir kuvve-i hissiye-i cibiliyedir ki sanatta kabul ve terakki iktizâ eden şeyleri bildirir, bir kuvve-i keşfe-i fikriyedir ki sanatın ledaniyâtını, müşkülâtını zahmetsizce istinbât, kolayca tahlil onunla müyessir olur; bir kuvve-i mümeyze-i kalbiyedir ki sanatın en ulvî mehâsını keşfettirir, o güzelliklere nazireler yaptırır. Resimde istidad, eşkâl ve elvân ile bunların arasındaki tevâfuk ve tenâsüb keyfiyâtını idrak eylemek, mûsikide istidad, asâbite-i sâmiye, kuvâid-i usûliyyeye bi'tabii vâkıf olmak...Şiirde istidad ise, elfâz-ı mâ'aniyenin etlâf-ı bedî'ini his ve tayin etmektir (İsmail Safâ 1897:55-56)".

İsmail Safâ'ya göre bir sanatçının büyüklüğünü, idrak kabiliyetini, buluş ve terkip gücünü yansıtan en önemli faktörlerden biri de "deha"dır. Deha, insanı diğer bütün canlılardan üstün kılan, onlara hükmetme ve hakim olma gücü veren çok önemli bir niteliktir. Bu nitelik ayrıca her insanda da bulunmamaktadır. İsmail Safâ, "deha"yı şöyle tanımlar:

"Deha denilen fitrat zekâ sanayi-i nefise erbâbında icâd iktidarudur. Dahilik her sanatkârda bulunması elzem olan vehbî, kesbî meziyetlere nâiliyetle beraber nefâise-i müteallik zevkin derin derin, başka başka tecelliyâta mazhariyettir. Dehay-ı edebî: Herkesçe malum olan kelimelerle kimsenin düşünemediği letâîfi hâkayıkı bulup söylemektir. Hünerli bir sanatkâr, değerli bir münekkit gibi gördüğü işittiği şeylerden kendisini mütehassıs edecek bir istidâ-ı tesire mâliktir (İsmail Safâ 1897:32)".

Sanatçıyı sanatçı yapan özelliklerden biri de güzellikleri keşfeden, onları ortaya çıkaran, ifade eden, kendi asli özellikleri ile şekillendiren ve her yönüyle hassas olan bir yapı ve kişiliktir. O halde güzellik nedir? Şaire göre güzellik:

Turkish Studies

“Güzellik denilen şey ki: ‘maddî ve manevî’dir. Surette rev-nümâ olduğu gibi siyrette de müncelidir. Mahiyeti bir dereceye kadar anlaşılabilir için birçok enva’ı ta’dâd olunuyor(İsmail Safâ 1897:12).”

Şair, ayrıca güzelliği “Hüsn-i Mutlak”, “Hüsn-i Hakiki” olmak üzere ikiye ayırır. “Mutlak Güzellik”in kaynağını Tanrı’ya bağlar. İsmail Safâ, güzelliği görülebilenler ve algılanabilenler olmak üzere değerlendirirken görülen güzelliğin tabiata, algılanan güzelliği ise hafıza, hayale ve hislerimize bağlar. Şaire göre, tabiatı ve güzellikleri taklit etmek bir hüner belirtisi olamaz. Asıl hüner, bir sanatkarın meydana getirdiği esere ruhunu, kişiliğini ve ustalığını katmasıdır. Bir eserin değeri, sanatkarın o esere ruhunu yansıtabilmesine bağlıdır. Güzellikte kesin bir ölçü sunmanın müşkül taraflarını gayet iyi bilen şair, bu meseleyi halledemediğinin bilincindedir:

“Her şeyde güzellik nisbî, itibardır.(...) Üstad Ekrem’in buyurdıkları gibi. Elbisede moda zaman zaman nasıl tebdil ediyorsa edebiyatta da bu itibar öle tahvil eder...Tabiat içinde benim zevkiyâb olduğum güzellik nedir? Asıl mesele bu ki henüz halledemedim(İ.Safâ 1913:128).”

Şairin edebî meselelere yaklaşımını ve görüşlerini tespit ettikten sonra ana hatlarıyla şiir kitaplarına ve diğer eserlerine baktığımızda klasik edebiyat anlayışı ile yenilikçi anlayış arasında kendine bir yer edinmeye çalıştığını görmekteyiz. Gelenekçi şiir anlayışında edebiyatımızda üç ayrı eda görmekteyiz.

a)Şairane, b)Rindane, c)Hâkimane veya hîkemi. Bu üç tarz, yüzyıllardır Türk edebiyatında işlenen şiir tarzının “divan”larda kendini gösterdiği bir hayat anlayışı biçimidir. İsmail Safâ’nın manzume ve şiirlerine baktığımızda, bir ruh inceliği, hissi bir yapı, şairâne bir üslûp bulabilmekteyiz. Ali Kâmi’nin, şairin “Hissiyat” adlı eserinin baş kısmına yazdığı “Tercüme-i Hâl” bize, İsmail Safâ’nın ruh halini, kişiliğinin ana hatlarını ve yaşadığı ortam hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Şairin hal tercümesinde, ölümler, bunun sonucu olarak ortaya çıkan elemeler İsmail Safâ’nın bir türlü yakasını bırakmaz.

Şairin ilk manzum eseri olan “Sûnuhat” divan edebiyatı nazım şekillerinden “terci-i bent” şeklinde yazdığı küçük bir eserdir. Eserde, insan, tabiat ve Tanrı ile ilgili temalar işlenmektedir. “Huz mâ Safâ”, hacim olarak şairin önemli eserlerinden biridir. Bu eserde babası Mehmet Behçet Efendi’nin manzumeleri eserin baş kısmında yer alır. Esrede, İsmail Safâ, babasının şairlik yeteneğinden övgüyle bahseder. “Huz Mâ Safâ”da gazelden kasideye, murabbadan mesneviye kadar farklı nazım türlerini tercih eden şair, serbest müstezat gibi yeni nazım türlerini de dener:

İSTİĞRAAK

Sür’atle geçer şebâbtır bu. Ru’yâ gibidir bu hâbtır bu

Sür’atle geçer hayât-ı âdem

Cûlar gibi hâdisât-ı âlem

Devvâr bir âsiyâbtır bu. Bir âlem-i pîç-ü-tâbtır bu!

Neşvem var iken de gitmiyor âh

Bilmem nasıl ıztrâbtır bu!

.....(Huz Mâ Safâ)

VÂDİ

Tek ü tenhâ severim gezmeyi bir vâdide

Kim olur leyl ü Nehâr

Mâh-tâb-ı, seheri, şâmı bütün nâ-dîde...

Hele hengâm-ı bahâr

Hâke sevdâlar eder sanki ağaçlar îsâr

Ederek fers-i zilâl;

.....(Mensiyât)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

İsmail Safâ'nın önemli eserlerinden biri de "Mensiyât"tır. Şair, bu eserini Tevfik Fikret'e ithaf eder. Bu tavrıyla Servet-i Fünûn'a olan sevgi ve saygısını ifade etmek ister. Eser, Servet-i Fünûncular tarafından beğenilir, hakkında övgü dolu yazılar yayımlanır. Şair, bu eserinde yeni şiirin örneklerini verir. İsmâil Safâ'nın ölümünden sonra yayımlanan "Hissiyât" adlı eser, verdiği bilgiler bakımından önemli bir kaynaktır. Manzume ve manzum hikâyelerin terkibinden oluşan bu eserde çocukluk hatıraları da yer alır.

Şairin şiir kitaplarında dikkati çeken en belirgin özelliği "ses ve şekil" mükemmelliğine verdiği önemdir. Divan edebiyatı tarzında yazdığı "Sünûhât", "Huz Mâ Safa" ve "Mağdûre-i Sevdâ" gibi eserlerinde şiiriyeti meydana getiren sanatlı anlatımın özelliklerini, duygu ve hayaldeki incelikleri görebiliriz. Ayrıca "Mensiyât" ve "Hissiyât" da yazdığı manzum hikâyelerinde de nesir üslûbuna yaklaşır. "Haylaz Çocuk" ve "Öksüz Ahmet" de olduğu gibi:

HAYLAZ ÇOCUK

-Bu mektebden artık usandım baba!

-Niçin?

-Evvelâ her cezâsı kaba

Konuşmak yasakmış, gezinmek yasak;

Tutar habs ederler biraz oynasak.

Çocuk "Hastayım!" derse insan bu ya,

Hele gelmesin derse insan bu ya

Yataklarda hatta gidip görseler,

Yine dinlemez özrünü kimseler.

.....(Mensiyât)

ÖKSÜZ AHMET

Çocuk değil mi ne yapısın? Gürültü etse biraz

Azarlanır, döğülür, her ne yapsa hırpalanır,

Ne yapsa çok görülür: Hızlı gülse, haykırsa

Bu bir büyük suç olur. Bir su bardağı kırsa

Duyan gürültüleri bir cinâyet oldu sanır!

Çocukluğuyla berâber değildi pek yaramaz,

Fakat konakta alışmıştı döğmeğe eller...

.....(Hissiyât)

Bu iki manzumede Fikret'in çocuklar için yazdığı şiirlerin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.

Şairin mesnevi tarzında yazdığı "Mevlid-i Pederi Ziyaret" adlı eser, babasının memleketi olan Trabzon'a yaptığı seyahati anlatır. Bu eser aynı zamanda gezi türünün güzel bir örneğini teşkil eder.

İsmail Safâ'nın şairane üslûbu ve şiiriyeti yakaladığı eserlerinde (gazel, şarkı, murabba, terci-i bent...gibi) divan edebiyatı geleneğinden gelen bir anlayış ve estetik hassasiyet söz konusudur. Bilhassa "Huz Mâ Safâ" ile "Mağdûre-i Sevdâ" adlı eserlerinde bu nitelikleri görmek mümkündür. Şairin "Huz Mâ Safâ" eserinin mukaddemesinde, kendisini şiire teşvik etmesi ve cesaretlendirmesi dolayısıyla Muallim Naci'ye teşekkür etmesi dikkat çekicidir. Bu da gösteriyor ki, böyle bir yeteneğin Naci tarafından övülmesi ve takdir edilmesi bir nevi şairlik yeteneğinin keşfedilmesiyle ilgilidir.

İsmâil Safâ'nın gazellerinde Şeyhülüslâm Yahya Efendi'nin söyleyiş edasını, Nedim'in lirik havasını ve inceliğini görebilmemiz mümkündür:

Turkish Studies

SÂKÎ

*Doldur kadehi tekrâr nâz etme yeter sâkî
Nâzında amân ısrâr etme bu kadar sâkî*

*Gam-dîde-i hicrânım me 'yûs u perişânım
Beyhûde mi giryânım var dilde keder sâkî*

*Benden bu keder gitmez devrân beni şâd etmez
Âlâm-ı cihân bitmez zannetme biter sâkî*

.....(Huz Mâ Safâ)

GÖZLERİM

*Mün'atıftır âsumâna ekseriyâ gözlerim
Etmek ister arş-ı a'lâyı temâşâ gözlerim*

*Bir bakış baktın ki aynen arz u tasvîri muhâl
Nûr-ı dîdem! Gözlerinde kaldı hâlâ gözlerim*

*Gözlerimden anlıyorsun mâ-cerâ-yı aşkı
Gizlesem de sırrımı etmekte ifşâ gözlerim*

*Şimdi gerçek ey Safâ yârimle hem-sohbet miyim
Pek inanmam galiba görmekte ru'yâ gözlerim*

(Huz Mâ Safâ)

Her iki şiir de geleneğin devamı olan gazel tarzının güzel örnekleridir. Şair, eski şiirin estetiğini iyi bilmekte ve bunu başarıyla şiirlerine yansıtabilmektedir.

Muhteva anlayışı ve eserlerinde işlediği temalar

İsmail Safâ, bir yönüyle geleneğe bağlı, bir yönüyle de yeniye uyum sağlamaya çalışan ve R.M.Ekrem'le ivme kazanan Servet-i Fünûn'la modernleşen edebiyat anlayışına yakındır. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte mazmundan kavrama, ferdî konulardan sosyal muhtevaya yönelen yeni şiir anlayışı, bir süre sonra Ekrem, Hâmit ve Sezai ile birlikte yörünge değiştirerek estetik düşünce ve kaygıya bırakacaktır. Servet-i Fünûn şiirinde işlenen üç temel konunun ana hatlarını İsmâil Safâ'nın şiirlerinde de görebilmekteyiz. Bunlar:

a) Aşk b) Tabiat c) Aile. İsmail Safâ bu konulardan farklı olarak metafiziğe ve felsefeye de yönelir. Şair, Servet-i Fünûncularda olduğu gibi tabiatı izlenimci(empresyonist) bir bakış açısıyla anlatır:

YAZ GECESİ YAĞMURU

*Duyulur bâm u revzende
Darbe-i tâziyâne-i bârân;*

*Görülür bir şu'â-ı lerzende;
Âsmânı o ejder-i hâtıf*

*Eyledikçe zamân zamân leme'ân
Perde perde bu âlem-i deycür*

.....(Hissiyât)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

HAZAN

*Evrâk-ı düşüp yerlere kalmış yine uryân,
Eşcârda manzûrum olan manzara bârid!
Yağmur yağıyor, sanki bu dem her biri giryân*

Bir heykel-i câmid!

*Çıktı yine bir sarsar-ı bih-efgen-i sermâ,
Kuşlar çekilip lânelere vardı sükûta
Tûfân gibi bârân oluyor gulgule-fermâ*

Hattâ melekûta.

.....(Mensiyyât)

Her iki şiirde de izlenimci tabiat anlayışının olduğunu görüyoruz. Bu durum, Servet-i Fünûn şiir anlayışının bir yansımasıdır.

İsmail Safâ'da çocukluk hatıraları derin izler bırakmış, bu izler şuuraltına ve şiirlerine de yansımıştır. “Âh Mekke” bu duyguların yansıdığı önemli manzumelerinden biridir:

ÂH MEKKE

*Mehdimdir o bence mu'teberdir. Her makberi câlib-i iberdir
Bir yer ki o hâtırumda hâlâ
Bir yer ki o :Cennet-i Muallâ.
Bir yer ki o mevlidim o yerdir. Bir yer ki o: Medfen-i pederdir.
Merhûm demem ki bî-haberdir.*

.....(Huz Mâ Safâ)

Şairin “Yâd Ederim, Hâtıra-i Mukaddese, Bir Gecelik Âlem” gibi manzumeleri de hatıralarla ilgilidir. İsmail Safâ'nın şiirlerinde aşkı ele alış biçimi Servet-i Fünûncuların “santimental” anlayışıyla örtüşür. Mizaç bakımından son derece hissî, şefkatli ve duyarlı olan şair, gazel ve şarkılarında daha lirik, daha latif ifade güzelliğine ulaşır:

ŞARKI

*Anarım ismini, ağlar yanarım, sızlanırım;
Dem olur, kendi gözümden seni ben kıskanırım.*

*Görecekler, sevecekler, kapacaklar sanırım.
Dem olur, kendi gözümden seni ben kıskanırım.*

*Seni gördüm de hayatımda sefâlar gördüm
Senden ayrı yaşamaktan iyidir bence ölüm
Başkasıyla seni görmek ölümümdür ölümüm
Dem olur, kendi gözümden sen ben kıskanırım.*

(Hissiyât)

İsmail Safâ da olduğu gibi aynı duygu ve serzenişleri Faruk Nafiz Çamlıbel'in “Kıskanç” şiirinde de görmekteyiz:

KISKANÇ

*Sakin bir söz söyleme yüzüme bakma sakın!
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.
Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın,
Anan bile okşasa benim bağırm kan olur.*

.....(Bir Ömür Böyle Geçti)

Turkish Studies

Bu iki şiirin tema ve ahenk unsurlarının aynı olduğunu görüyoruz. Kıskanç şiiri aynı zamanda bestelenmiş bir şiirdir. Bugün de bu şiirin bestesini zevkle dinlemekteyiz.

Ziya Paşa'da "fatalist" düşünce biçimi, Hâmit'te Tanrı'ya bazen teslimiyet duygusuyla yaklaşma, bazen de isyankâr tavırlar biçiminde kendini gösterirken Ekrem'de çaresizlik ve kabullenme şeklinde tezahür eder. İsmail Safâ'ya göre, Tanrı'yı akli ve mantığı olan her varlık şüpheye mahâl kalmadan anlar, idrak eder. Tanrı karşısında insan aklının yetersizliği de bu idrak ediş sırasında açığa çıkar. Kâinat, Tanrı'nın delilidir. Mizaç olarak inanç zafiyeti olmayan İsmâil Safâ, büyük acılar çekmesine rağmen sabırlı olmayı yeğlemiştir:

İLLİYYİNE YÂHUT ZEMİNE

BİR NAZAR

1

*Ey muktedir, ey kadir-i mutlak olan Allah
Hayrân oluyor kudretine, sun 'una insân
İnsân oluyor kudretine, sun 'una hayrân
Gördükçe şu ecrâm-ı semâvâtı şebân-gâh*

2

*Mevcûd olamaz kendiliğinden bu eserler
Masnû'u görüp sâni'i inkâr hatadır
Mevcûdların mücidi bizzat Hüdâ'dır
Yerler bunu söyler bana, gökler bunu söyler*

19

*Sensin bilen en doğrusunu biz ne bilirsek
Hakkıyla bilirsek eğer hey'eti hattâ
Esrârına vâkıf olamaz fikrimiz asla
Kabil mi senin esrârını bilmek?
(Huz Mâ Safâ)*

Ölüm duygusu şairi derinden etkiler. Özellikle anne ve babasının ölümleri, kardeşinin hastalığı, çocuklarının başına gelenler onu ölümü sorgulamaya yöneltmiştir. İsmail Safâ'nın ölüm konusunu işlediği "Tayf-ı Siyâh, Yine O, Kitâbe-i Mezar, Bir Nevha-i Yetimâne, Vefât-ı Pedere Söylediğim Mersiye-i Tarihiyedir" şiirlerinde aynı zamanda içine düştüğü çaresizliği de anlatır. Şair, eğitici ve yönlendirici şiirlerinde Fikret'in Haluk için yazdığı manzum hikâyelere benzer nitelikte oğluna ve öğrencilere şiirler yazar. "Oğlum İlhamî'nin Tarih-i Velâdeti, Hayrû'l Halef, Şakirdlerime..."

İsmail Safâ'nın sosyal konulu manzum hikâyelerinde çaresiz insanlar anlatılır. Fikret'in "Hasta Çocuk, Ramazan Sadakası, Verin Zavallılara, Balıkçılar" gibi serbest müstezat tarzında yazdığı manzum hikâyeler ile İsmail Safâ'nın yazdığı "Öksüz Ahmet, Zavallı İhtiyar, Sefâlet-i Barid" arasında işlenen düşünce, duygu ve üslûp bakımından büyük paralellikler vardır. Tefvîk Fikret, anlayış ve mizaç bakımından şair olmaktan ziyade nâsir olmaya daha yatkın bir kişilik görünümündedir. Sosyal olay ve olgulara yaklaşımı da onu diğer Servet-i Fünûn şairlerinden ayıran bir özelliktir. İsmâil Safâ, Fikret'i beğenir, ayrıca bazı şiirlerinin yayımlanmasına yardımcı olduğu için de ona sevgi ve saygıda kusur etmez.

Şair, "Osmanlılık ruhu" ile "millî" konulara önem verdiğini 1897 Türk-Yunan savaşını konu alan şiirler yazmasıyla göstermiştir. Onun bu konularla ilgili yazdığı şiirler "Teşyîden Avdete, Terâne-i Harb"tir.

Turkish Studies

Dil ve edebiyat anlayışı

İsmail Safâ, edebiyatta millî lisanın öneminden bahseder ve şu tespiti yapar: “*Edebiyat için bâdî-i emirde lazım gelen şey lisân-ı millîdir.*” (Mülâhazat-ı Edebiyye 29). Şairin, Servet-i Fünûncuların ayrılan yanı, millî dil kavramı üzerinde durması, dilin millet olma bilinci için gerekliliğine ve önemine inanmasıdır. Ona göre şairler, kendi ana dilini en iyi bilen, en iyi yazan, en iyi konuşan özellikte olmalıdır. İyi bir edîp coğrafyayı bilmeli, dünyadan haberdar olmalı, tarih ve felsefenin gerekliliğine inanmalıdır.

İsmail Safâ, edebiyat konusunu ele alırken edebiyattan ne anladığımız sorusunu gündeme getirir: “*Edebiyatın gaye-i hizmeti yalnız duygularımızı, düşüncelerimizle hakikatiyle tasvirten ibaret midir? Yoksa edebiyat ale'l-ıtlak sanatı söz söylemek midir? Bir meselenin hâlli, zevk-i edibînin tayinine hizmet edecek. Her iki surette ayrı ayrı şiddetle taraftarı çoktur: Bazıları sanâyi-i bedî'iyeyi hiçe sayar, kimisi de sanatsız eseri şiir saymaz. Demek oluyor ki bu mühim bir meseledir. Bunu halletmeye çalışalım.(...) Bu takdirde edebiyat için ne hissiyâtı hakikatiyle ifade fenninden ibarettir demek doğru olacak ne de fenn-i edebiyat musanna ifadelerin marifetidir diyebileceğiz. Enâfis-i edebiyeye bu iki mahsulâtı ittihadıdır.*” (İsmail Safâ 1913:120-132)

Şaire göre edebî eserin ürün olarak ortaya çıkması edebiyat ilmi ve sanatın bileşimi sayesinde olmaktadır. Edebiyat ilmi, bir sanat eserini meydana getirmek için zaruri ve gerekli bir çalışma lanıdır.

Edebî tenkitleri

İsmail Safâ'nın çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan tenkit yazıları olmakla beraber bu yazıların iki kitapta toplandığını görmekteyiz. “Mülâhazât-ı Edebiyye” (1897), “Muhâkemât-ı Edebiyye” (1913). “Mülâhazât-ı Edebiyye” şairin sağlığında yayımlandığı halde, “Muhâkemât-ı Edebiyye” ölümünden sonra Servet-i Fünûn dergisinde basılmıştır. Bu iki eserde de R.M.Ekrem'in “Talim-i Edebiyat” adlı eserinin büyük tesiri vardır. İsmail Safâ, “Muhâkemât-ı Edebiyye”de birçok şairin şiirleri ve eserleriyle ilgili değerlendirmeler yapar, ayrıca kafiye meselesi üzerinde durur.

Şairin “Mülâhazât-ı Edebiyye” eserinde ise tamamıyla sanat, edebî eser, üslûp, güzellik gibi edebiyatın temel sorunlarını ele alınıp değerlendirilir. Tenkit konusunda altı çizilmesi gereken temel noktalardan biri de Servet-i Fünûn'la başlayan modern tenkit anlayışı zamanla gelişerek bugünün modern tenkit anlayışının temelini oluşturmuştur. Özellikle Ahmet Şuayıp ve Ali Ekrem Bolayır'ın tenkitleri, o dönem için dikkate değer yazılardır.

Sonuç

İsmail Safâ, “edebî eser, nazım, şiir ve şiiriyet, manzume, güzellik, üslûp ve nesir” gibi edebiyatın temel sorunlarına birtakım ölçütler getirmeye çalışan, esere keyfilikten ve şahsiliikten uzaklaşan bir bakış açısıyla yaklaşmayı gaye edinen bir anlayış sahibi, edebiyatın teorik yönünü kavramış bir teorisyen görünümündedir. Şairlik gücü ve yeteneği bakımından akranları arasında tanınmış olmakla ve hatta Muallim Naci tarafından kendisine “Şair-i mâder-zâd” unvanı verilmeyle beraber derin tesirler bırakmış bir şairdir diyemeyiz. Bununla birlikte şiiri ve şiiriyeti gayet iyi bilen, eserin form yapısını ve ahenk unsurlarını ustalıkla uygulayabilen, dile hâkimiyeti ve kelimelerin anlam incelikleri ile nüanslarını başarıyla kullanabilen bir özelliği de sahiptir.

İsmail Safâ'nın eski tarz şiirlerinde divan edebiyatı anlayışını ve Muallim Naci tesirini, yeni anlayışla yazdığı şiirlerinde ise R. M. Ekrem ve Servet-i Fünûncuların etkisini görmekteyiz. Mizaç olarak marazî ve hissî olan şair, “santimentalist” bir davranış sergiler. İsmail Safâ'ya göre şairin, şiirin ve bir edebî eserin başlıca özellikleri şunlar olmalıdır:

Turkish Studies

- a. Şiirde, hayal ve his olmalıdır. Nazımda, his ve hayal bulunmaz. Bunun için şiiri nazım, nazmı şiir olarak değerlendirme yapmak hatalıdır.
- b. Şiirde, işlenmiş bir duygu, güzel bir hayal, derin bir tesir vardır. Nazım için bunlardan söz edilemez.
- c. İyi bir şiir için ilhâm ve tefekkürün önemi büyüktür. İlhâm ve tefekkürden vazgeçilemez.
- ç. Şiirde ahengi sağlayan vezin ve kafiyedir. Kafiye kulak için olmalıdır. Şiir vezinsiz ve kafiyesiz de yazılabilir, ancak bu gerçekçi bir yaklaşım değildir.
- d. İyi bir şair, dili iyi kullanabilen, kelimelerin ruhunu kavrayabilen ve kelimelerle güzellikler sunabilen üstün yetenekli bir şahsiyettir.
- e. Şiir, iyiyi ve güzelliği gaye edinen, sosyal sorunların peşinden koşmayan, kendi içinde dirliği ve düzenliği olan bir yapıdır.
- f. Sanatçı, taklitle başarılı olamaz. Asıl olan kendi yeteneklerini ve manevi kişiliğini eserine yansıtabilmesidir. Sanatçı, eserinde kendi olabildiği ölçüde başarıyı yakalar.
- g. Üstün ve başarılı sanatçılar, “istidâd ve “dehâ” sahibi oldukları için yaratıcı ve terkip sahibidirler. Bu tip sanatçılar, özgün eser verebilirler. Diğer sanatçılar, benzer eser yazdıklarından tekrardan öteye gidemezler.
- h. Edebiyatı, fennin ve sanatın terkibi olarak düşünmek gerekir. Bilgi olmadan sanatı anlamak ve gerektiği gibi ifade etmek güçtür.
- ı. Şiirde mana önemlidir. Mana, basit değil yüce ve ulvî özellikler taşımaktadır.
- i. Hayaller ve güzellikler mana ile değer ve önem kazanır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (2009), “**Şiir Tahlilleri**”, Akçağ Yayınları. Ankara.
- AKYÜZ, Kenan (1986), “**Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**”, İnkılâp Kitapevi. İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan (1982), “**Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**”, Mas Matb., Ankara.
- T.S. ELİOT (1983), “**Edebiyat Üzerine Düşünceler**”, (Çev. Sevim KANTARCIOĞLU), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- ERCİLASUN, Bilge (1981), “**Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit**”, Kültür Bak.Yay., Ank.
- İsmail Safâ (1897), “**Mülâhazât-ı Edebiyye**”, İkdâm Matbaası. İstanbul.
- İsmail Safâ (1913), “**Muhâkemât-ı Edebiyye**”, Kâinat Kitaphânesi. İstanbul.
- İsmail Safâ (1891), “**Hissiyât**”, Osmanlı Matbaası. İstanbul.
- İsmail Safâ (1892), “**Huz Mâ Safâ**”, Âlim Matbaası. İstanbul.
- İsmail Safâ (1912), “**Mağdure-i Sevda**”, Kâinat Kitaphânesi. İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1981), “**Nesillerin Ruhü**”, Dergâh Yayınları. İstanbul.
- ÖNERTOY, Olcay (1980), “**Edebiyatımızda Eleştiri**”, DTCF.Yay.,Ankara.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2000), “**Arayışlar Devri Türk Şiir Antolojisi**”, T.Diyânet Vakfı Yayınları. Ankara.